

УДК 339.56

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-2>

ОЦІНКА ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

О. М. ДРОЗД

кандидат сільськогосподарських наук,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-9242>

Анотація. Метою написання статті є аналіз експортного потенціалу технічних культур в Україні, а також формування рекомендацій щодо ефективності експорту та можливостей поглибленої переробки технічних культур. **Методика дослідження.** Досягнення поставленої мети у статті здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, структурного аналізу, аналітичного методу. **Результати.** Надана оцінка експортному потенціалу основних технічних культур, що вирощують в Україні, а також проаналізовано ступінь переробки основних технічних культур. **Практична значущість результатів дослідження.** Доведено важливість ролі фінансової політики в формуванні й збільшенні переробки технічних культур, котра повинна бути націлена на стимулювання переробної галуззі, створенні сучасних підприємств з переробки технічних культур та формування готової продукції з високою доданою вартістю.

Ключові слова: фінансова політика, технічні культури, експортний потенціал, ринок технічних культур, експорт.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. В Україні простежується тенденція до збільшення експорту сільськогосподарської сировини з технічних культур. Крім того, останнім часом набуває все більшої актуальності виробництво достатньої кількості технічних культур не лише для забезпечення внутрішніх потреб держави, а також для зміцнення позицій України на світовому ринку. Разом з тим спостерігається не значне нарощування експортного потенціалу країни мізерними обсягами готової продукції з доданою вартістю. Аналіз ринку технічних культур показує тенденцію до збільшення цікавості споживачів в світовому вимірі до екологічно безпечних виробів в основі яких лежить сільськогосподарська сировина.

Глобалізаційні процеси, що проходять в світовій економіці та торгівлі мають вплив фактично на кожну країну світу, а тому формування і функціонування національних галузевих ринків напряму в тому числі і ринку технічних культур так чи інакше відбувається у взаємозв'язку з розвитком продуктивних сил та впровадження нових технологій вирощування сільськогосподарських культур. При цьому, інтеграція української економіки до світового економічного простору вимагає від вітчизняних компаній виробляти конкурентоспроможну високоякісну продукцію, продавати і купувати товари за світовими цінами, експортувати продукцію, що має ціну нижчу за світову, та імпортувати ті товари, що не виробляються в країні. Разом з тим, українські компанії повинні привчатися реагувати на сигнали, що подаються зовнішнім ринком та слідкувати за розвитком технічних культур в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування й розвитку ринку сільськогосподарської продукції ґрунтовно висвітлені у працях економістів-аграрників, а саме: С.Л. Дусановського, Ю.О. Лупенка [3], В.Я. Месель-Веселяка [5], П.Т. Саблука [8; 9], Б.К. Супіханов [11], О.Г. Шпикуляка [13], та інших вчених. Окремі аспекти вивчення ринку технічних культур й економічній ефективності виробництва та переробки технічних культур відображено в наукових працях Л.М. Васильєва, О.В. Ходан [7], І.В. Чехова [12] та ін.

Водночас, в сучасних умовах, більш поглиблених наукових досліджень потребують питання пов'язані з вивченням особливостей формування і функціонування ринку технічних культур.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою написання статті є аналіз експортного потенціалу технічних культур в Україні, а також формування рекомендацій щодо ефективності експорту та можливостей поглибленої переробки технічних культур.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування та функціонування національних галузевих ринків в тому числі і ринку технічних культур відбувається у взаємозв'язку з розвитком продуктивних сил та впровадження нових технологій вирощування сільськогосподарських культур. Глобалізація в агробізнесі відбувається на фоні світової біотехнологічної революції, в якій величезну роль відіграє сировинна з технічних культур. Тому й попит на який формує підприємницьких інтерес спонукає агровиробників шукати нішові технічні культури для забезпечення сировиною підприємства переробки.

Україна – як виробник технічних культур у світі навіть в умовах технологічного відставання галузі, зокрема переробної промисловості є провідним гравцем в світі. Але подальший розвиток галузі вимагає ґрунтовної економічної оцінки, перегляду цілого ряду позицій щодо технічно-технологічних, організаційно-економічних та ринкових умов функціонування всього комплексу.

Зазвичай широкий вибір технічних культур, що вирощують на теренах нашої держави можна поділити на 5 груп: олійні, волокнисті, цукроносні, тонізуючі, каучуконосні, ефіро-олійні.

Традиційно для України є технічні культури олійної групи, що забезпечують сировиною олійно-жирову промисловість.

Досить довгий час технічні культури олійної групи експортувались разом з зерном України, але при цьому експорт продукту з доданою вартістю не вбачалось за потрібне. Оскільки фінансово стимулююча політика держави не спонукала й не зацікавлювала агровиробників займатись переробною діяльністю.

Нині суб'єктами ринку в Україні є товарні виробники олійної продукції, такої, як соняшнику, сої, ріпаку, переробники олійно-жирової промисловості, експортери. Зацікавленість суб'єктів у збільшенні обсягів товарного олійного насіння за останні 15 років привела до повної модернізації застарілих олійнопереробних потужностей, будівництва сучасних переробних заводів [4].

В світових масштабах, соняшник є третьою за величиною серед виробництва олійних культур у світі, із загальною часткою майже 10 %. А Україна є першим світовим виробником соняшникової олії. Цей фактор сприяє і розвитку галузі олійних культур, серед яких лідирує традиційно соняшник, соя та ріпак. Особливістю вирощування цих культур є те, що на експорт частіше всього відправляються продукти переробки, а не насіння. Так, частка експорту соняшнику (у вигляді олії та шроту) відносно внутрішнього виробництва становить близько 97 %. Винятком є ріпак, котрий майже 95 % експортують виробленого насіння ріпаку, що в абсолютних цифрах становить майже 1,5 млн тонн.

Ріпак як технічна та провідна олійна культура світового господарства за обсягами виробництва поступається лише сої. В Україні ж також займає провідне положення, але серед олійних культур за

обсягом виробництва поступається соняшнику та соєвим бобам.

Визначальним чинником зростання вітчизняного виробництва насіння ріпаку є підвищення попиту на нього з боку світового аграрного ринку, так тільки за останні чотири роки (з 2020 по 2024 рік) світовий попит на ріпак і продукти його переробки зріс в чотири рази. Звичайно вказаний тренд вплинув і на вітчизняний ринок, що позначився на динаміці посівних площ під цією культурою, що за порівняно сприятливих погодних умов та підвищення рівня середньої врожайності зумовило збільшення обсягів виробництва. Але розвиток переробних потужностей ріпаку в Україні досить довгий час фактично був відсутній, оскільки не сформована фінансова політика стосовно переробки даної культури. Лише в останні роки в Україні почали переробляти до 25 % вирощеної культури.

У цьому вбачається декілька причин: основною є жвавий розвиток виробництва соняшника й висока конкуренція за сировину з іноземними переробниками. Коли створилася ситуація, що агровиробнику вигідніше експортувати зерно ніж переробляти сировину в середині держави.

Для глобального світового виробництва технічних культур притаманна світова спеціалізація, тобто кожна країна має свою провідну олійну культуру, так США, Китай це соя, Канада – льон олійний, Англія, Індія – ріпак, Індонезія – пальма олійна. Для України, росії – ключовою технічною культурою залишається соняшник.

Якщо розглянути зовнішньоторгівельний оборот України за експортом аграрної продукції, то звичайно це експорт передусім зернових культур, але, разом з зерновими, технічні культури є найбільш експортно-орієнтованою продукцією. Загалом Україна посідає восьме місце в світі за обсягами експорту зернових культур та одинадцять – з експорту технічних культур [7]. Позитивним є те, що експорт технічних культур з кожним роком зростає (табл. 1). За час незалежності нашої держави вдалося наростити експорт фактично всіх основних технічних культур, але найкращі показники росту обсягів виробництва й переробки в часи незалежності нашої держави продемонстрував соняшник. Динаміка переробки соняшнику в Україні також показала високі показники, так виробництво соняшникової олії збільшилось в 6 разів, а експорт зріс в 5,4 рази.

Таблиця 1

Динаміка виробництва та зовнішньоторгівельного обороту технічних культур України

Технічні культури	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Соняшник, вир-во., всього (млн т)	11,19	13,6	12,1	11,18	15,25	13,1	16,4	17,5	12,8
Експорт насіння (млн т)	0,47	0,19	0,73	0,59	0,11	0,18	0,79	1,62	1,96
Експорт олія (млн т)	4,4	4,8	5	5,75	6,68	6,9	5,1	5,7	5,3
Експорт шрот (млн т)	3,3	3,1	4,7	5	3,3	4,5	1,4	2,1	3,36

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Льон, вир-во., всього (тис. т)	68,6	91,7	45,5	23,6	15,2	15,6	42	27,5	–
Експорт насіння льону (тис. т)	12389	15300	19394	5878	5887	9357	25627	19046	–
Імпорт насіння льону (тис. т)	127	133	134	569	227	1915	899	47	–
Ріпак, вир-во., всього (млн т)	1,737	1,152	0,843	2,8	3,3	2,6	3,2	3,6	4,1
Експорт насіння ріпаку (тис. т)	1435	1603	1569	2750	3280	2382	2670	1551	2413
Переробка насіння ріпаку									
Ріпакова олія (тис. т)	60	85	146,7	25	43	106,2	103	84	420
Ріпаковий шрот (тис. т)	50,4	73,1	110	21,3	20	81	78,6	67	360

Джерело: побудовано автором за даними [1; 4; 10; 14]

Значний поштовх в стимулюванні активного розвитку переробної галузі й формування логістики, поряд з українськими компаніями, здійснили інвестиції міжнародних корпорацій (такі як Cargill, Cofco, Bunge, ADM), а також допомогли просувати українську соняшникову олію на міжнародних ринках. Відтоді екстраційні потужності країни зросли в 9,2 раза.

Забезпечення інноваційного розвитку ринку технічних культур являє собою складний процес, який залежить від багатьох факторів, зокрема фінансової політики держави, особливостей функціонування та розвитку національної аграрної економіки, формування сприятливого інвестиційного середовища в розвиток й технічну модернізацію переробних підприємств сільського господарства. Враховуючи експортний і виробничий потенціал технічних культур фінансова політика держави потребує вдосконалення. В першу чергу, це стосується надання ринкових імпульсів і прийняття конкретних аграрних програм стимулювання аграрних виробників здійснювати виробництво різних технічних культур, диверсифікувати власне виробництво і розширити асортимент продукції з доданою вартістю. Однак, деякі тенденції на ринку технічних культур за останні роки, пов'язанні насамперед з зростанням валових зборів технічних культур, та зменшенням частки створення сировинної основи для безлічі галузей.

Сьогодні в нашій державі актуальним є розвиток виробництв із поглибленої переробки технічних сільськогосподарських культур. Тому фінансова політика нашої держави повинна бути націлена на стимулювання переробної галузі, щоб відбувалось створення такі виробництва сприятимуть раціональному та безвідходному використанню даних культур, забезпечать населення регіону екологічно чистою продукцією, збільшать фінансові надходження до бюджетів місцевих територіальних громад.

Державна політика повинна спрямовуватись на забезпечення раціонального використання наявних економічних та природних ресурсів при формуванні ринку технічних культур та експортного потенціалу.

Так, наприклад, у перші роки незалежності виробництво соняшникової олії почало знижуватись за рахунок того, що майже половина соняшнику йшла на експорт. Тому 1999 році Україна ввела 23 % мито на експорт соняшнику, що зробило вивезення соняшнику не вигідним. В свою чергу викликало стимулювання в переробній галузі, відповідно агробізнес почав активно інвестувати в будівництво екстраційних заводів та перевалочних комбінатів для виробництва та експорту соняшникової олії.

Якщо ж розглядати льон, то ведення 10 % експортного мита призвело до зниження конкурентоспроможності української продукції в порівнянні з іншими країнами. Дане експортне мито мало на меті стимулювати переробку льону й нарощуванню експорту з більш високою додатковою вартістю. Оскільки ж на міжнародному ринку основним товаром є насіння льону, а не лляне масло, дане мито призвело лише до штучного утримання виробництва цієї культури.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Виняткове значення для реалізації експортного потенціалу, а також посилені позиції українських виробників на зовнішніх ринках набуває фінансова політика щодо сільського господарства, зокрема в стимулюванні переробної галузі технічних культур. Величезну роль в цьому відіграє надання державою преференцій в створенні сучасних підприємств з переробки технічних культур та формування готової продукції з високою доданою вартістю.

Видатки бюджету доцільно здійснювати відповідно до пріоритетів економічної політики з огляду на довгострокову перспективу розвитку економіки. Стратегічно важливими з цієї точки зору повинні бути видатки, що здатні стимулювати економічне зростання виробництва технічних культур та забезпечувати її інноваційний розвиток. Але разом з тим, заходи державного регулювання не повинні ставати на заваді підприємницькій ініціативі, творчим пошукам, розробці та здійсненню інноваційних проєктів, створення продукту з високою доданою вартістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Дусановський С.Л., Білан С.М. Аграрна економіка і ринок – Тернопіль : «Збруч», 2003. 305 с.
3. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 10–14. URL: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2012/2012_11/12_11_02.pdf
4. Маковей Ю. Вирощування льону – чи можлива альтернатива соняшнику. Kurkul: онлайн-асистент фермера. 1 жовтня 2024.
5. Месель-Веселяк В.Я. Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 21–33. URL: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2016/12/e_aprk_2016_12_5.pdf
6. Нестеренко О.О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату в Україні в кінці XIX на початку XX ст. Київ : Держполітвидав УРСР, 1952. 180 с.
7. Ходан О.В., Глущенко Я.І. Оцінювання експортного потенціалу агропромислового комплексу України. *Ефективна економіка*. 2016. № 6 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (дата звернення: 10.09.2024).
8. Саблук П.Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практичний посібник. Київ : ІАЕ, 2000. 556 с.
9. Саблук П.Т. Шляхом модернізації. Вибрані статті з питань аграрної економіки. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 516 с.
10. Семенда Д.К., Семенда О.Вс., Семенда О.В. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку технічних культур в Україні. *Агросвіт*. 2019. № 6. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/6_2019/12.pdf (дата звернення: 08.09.2024).
11. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія. 2-е видання, допов. та переробл. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 530 с.
12. Чехова І.В. Особливості функціонування ринку олійних культур в Україні. *Науково-технічний бюлетень Інституту олійних культур НААН*. 2022. № 32. С. 154–161
13. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009 с.470
14. Official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023.

REFERENCES

1. DerzhavnasluzhbastystykyUkrainy. Derzhavnasluzhbastystyky: veb-sait Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed October 11, 2024). [in Ukrainian].
2. Dusanovskyi, S. L., Bilan, Ye. M. (2003), Ahrarna ekonomika i rynek [Agrarian economy and market] Ternopil: "Zbruch" Ukraine [in Ukrainian].
3. Lupenko, Yu. O. (2012). Formuvannia perspektyvnoi modeli silskoho hospodarstva Ukrainy [Formation of a perspective model of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, 11, 10–14. Available at: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2012/2012_11/12_11_02.pdf (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
4. Kurkul: Vyroshchuvannia lonu – chy mozhlyva alternatyva soniashnyku. Available at: <https://kurkul.com/spetsproekty/1413-viroshchuvannya-lonu--chi-mojlyva-alternativa-sonyashnyku> (accessed October 10, 2024). [in Ukrainian].
5. Mesel-Veseliak, V. Ya. (2016). Efektyvnist hospodariuvannia novostvorenykh silskohospodarskykh pidpriemstv rynkovoho spriamuvannia v Ukraini [Effectiveness of management of newly created market-oriented agricultural enterprises in Ukraine]. *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*, 12, 21–33. Available at: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2016/12/e_aprk_2016_12_5.pdf (accessed October 9, 2024). [in Ukrainian].
6. Nesterenko, O. O. (1952). Rozvytok kapitalistychnoi promyslovosti i formuvannia proletariatu v Ukraini v kintsii XIX na pochatku XX st. [The development of capitalist industry and the formation of the proletariat in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR [in Ukrainian].
7. Khodan, O. V., Glushchenko, Y. I. (2016). Otsiniuvannia eksportnoho potentsialu ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy. [Agriculture export potential evaluating of Ukraine] *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 6. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (accessed October 10, 2024). [in Ukrainian].
8. Sabluk, P. T. (2011). Shliakhom modernizatsii. Vybrani statyi z pytan ahrarnoi ekonomiky [The path of modernization. Selected articles on issues of agrarian economy]. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
9. Sabluk, P. T. (2000). Formuvannia ta funktsionuvannia rynku ahropromyslovoi produktsii [Formation and functioning of the agro-industrial market]. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
10. Semenda, D. K., Semenda, O. Vs., & Semenda, O. V. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku rynku tekhnichnykh kultur v Ukraini [The current state and trends in the development of the technical crops market in Ukraine]. *Ahrosvit-Agroworld*, 6. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/6_2019/12.pdf (accessed October 8, 2024). [in Ukrainian].
11. Supikhanov, B. K. (2009). Rozvytok rynkiv ahrarnoi produktsii [Development of agricultural products markets]. 2nd ed. Kyiv: NNTs "IAE".
12. Chekhova, I. V. (2022). Osoblyvosti funktsionuvannia rynku oliinykh kultur v Ukraini. *Naukovo-tekhnichniy biuletyn Instytutu oliinykh kultur NAAN – Scientific and technical bulletin of the Institute of Oil Crops of the National Academy of Sciences*. [Peculiarities of the functioning of the market of oil crops in Ukraine], 32, 154–161 [in Ukrainian].
13. Shpykuliak, O. H. (2009). Instytutysii ahrarnoho rynku: monohrafiia [Agricultural Market Institutions: monograph]. Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [in Ukrainian].
14. Official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). Available at: <https://www.fao.org/home/en> (accessed October 11, 2024).

Oleksandr Drozd, Western Ukrainian National University. **Assessment of the export potential of technical crops in Ukraine.**

Annotation. The article highlights the peculiarities and theoretical aspects of the functioning of the technical crops market in Ukraine at the current stage of development. Ukraine's position in the world market of technical crops is characterized by growing production indicators, an increase in processing capacities, and rapid modernization of technological processes. But at the same time, the country has not formed a clear financial policy to support innovative enterprises, enterprises with deeper processing of raw materials. Also, the information component of the market infrastructure has not been formed in Ukraine, which significantly complicates the adoption of correct management decisions. But at the same time, the country has not formed a clear financial policy to support innovative enterprises, enterprises with deeper processing of raw materials. Also, the informational component of the market infrastructure is not formed in Ukraine, which greatly complicates the adoption of correct management decisions. The article analyzes the market of technical crops in Ukraine. **The purpose** of writing the article is the analysis of the export potential of technical crops in Ukraine, as well as the formation of recommendations regarding the efficiency of export and the possibilities of in-depth processing of technical crops. The article analyzes the market of technical crops in Ukraine. **Methodology of research.** The goal of the article was achieved using the following research methods: logical generalization and scientific abstraction, structural analysis, analytical method. **Findings.** An assessment of the export potential of the main technical crops grown in Ukraine was provided, and the degree of processing of the main technical crops was also analyzed. **Practical value.** The importance of the role of financial policy in the formation and increase of the processing of technical crops is proven, which should be aimed at stimulating the processing industry, creating modern enterprises for the processing of technical crops and forming finished products with high added value.

Keywords: financial policy, technical crops, export potential, market of technical crops, export.